

CIVILIZAȚIA CĂRȚII ROMÂNEȘTI

Dr. Gheorghe BULUȚĂ

Ca în orice altă țară și în România istoria cărții începe cu manuscrisele. Cartea românească și-a făcut apariția în Evul Mediu, în scriptoriile mănăstirilor în care se copiau și se ornau manuscrise, unele de o valoare artistică deosebită, aflate în prezent în mari biblioteci românești și europene, între altele la Biblioteca Națională a Franței și la Biblioteca Națională a Austriei. În vreme ce în alte țări europene cartea manuscrisă a dispărut după răspândirea tiparului, la români ea și-a prelungit existența până târziu, în secolul al XVIII-lea.

Imprimeria și-a făcut apariția pe pământ românesc în primul deceniu al secolului al XVI-lea, prima carte fiind tipărită în 1508 la Târgoviște, în limba slavonă, limba oficială a bisericii și cancelariei. Prima carte în limba română a fost tipărită la Sibiu în anul 1544. Până în secolul al XVIII-lea s-au publicat mai ales cărți de cult, laicizarea cărții și a tiparului fiind târzie. Dacă în Transilvania au funcționat și tipografii particulare, în Țara Românească și mai târziu în Moldova tipografiile au fost create din ordinul domnitorilor. În secolul al XVIII-lea au funcționat însă și tipografii, ca cea de la Râmnic, sub autoritatea episcopului local și a mitropolitului țării.

La începutul secolului al XIX-lea au apărut și în Moldova și Țara Românească tipografii laice, particulare, precum și edituri care au jucat un rol esențial pentru cultura românească. Acestea au fost create de intelectuali cu orizont european, oameni care s-au remarcat prin multiple întemeieri precum Gheorghe Asachi, Ion Heliade Rădulescu, Mihail Kogălniceanu, C.A. Rosetti. Dacă biblioteci particulare, unele cunoscute și cărturarilor străini, precum cea a Stolnicului Constantin Cantacuzino,

a domnitorului Constantin Brâncoveanu, și cea a familiei domnitoare Mavrocordat, au existat și în secolele XVII și XVIII, bibliotecile publice au apărut în secolul al XIX-lea. La finele acestei perioade ele se înființează în principalele orașe ale țării, dar și în localități mici. Tot atunci s-au dezvoltat și bibliotecile universitare și școlare, urbane și rurale.

Tot în secolul al XIX-lea au apărut și cabinetele de lectură pe lângă librării și anticariate, cabinete ce editau cataloage și ofereau cărți franceze, germane și românești de factură diferită.

A doua jumătate a secolului a adus o dezvoltare fără precedent în lumea cărții – editură, bibliotecă, librărie, public. Diversificarea producției editoriale a coincis cu afirmarea gândirii și creativității românești în domeniul științific, artistic și tehnic. Industria poligrafică a luat avânt, înmulțindu-se tipografiile bine utilizate. Astfel, la Expoziția Universală de la Paris, din anul 1900 printre cele peste o mie de distincții obținute de România s-au numărat și medaliile de aur obținute de editurile *Casa Școalelor*, *Socec* și *Gobl*.

Cartea românească a cunoscut în această perioadă o modernizare cu totul remarcabilă, prin conținut, calitate tipografică și aspect grafic, acesta din urmă fiind în acord cu stilul „1900” răspândit în Europa.

După Primul Război Mondial, în România întregită a început o perioadă de avânt economic ce s-a ilustrat și în lumea cărții. Revista „Grafica Română” din 1927 înregistra numai în București 98 de tipografii. Industria tipografică se afla la nivel european și era în plină expansiune, de vreme ce în 1939 în capitală erau 124 de tipografii.

Editurile mai vechi, precum *Casa Școalelor* își lărgeau activitatea și apăreau altele noi, unele deosebit de importante pentru cultura românească: *Cartea Românească*, înființată în 1919, *Cultura Națională*, 1921, *Scrisul Românesc*, 1922, *Editura Fundațiilor Regale pentru Literatură și Artă*, 1933. Asemenea edituri cu programe culturale de anvergură; cu serii și colecții de real prestigiu, au marcat o perioadă dintre cele mai productive sub aspectul marilor valori ale culturii naționale. Editura *Fundațiilor Culturale Regale*, de exemplu, în 1937 avea 21 de serii și colecții între care „Biblioteca Enciclopedică”, „Scriitorii români contemporani”, „Biblioteca de filozofie românească” ș.a.

În afara marilor edituri cu prestigiu, existau și mici edituri comerciale, fără importanță pentru cultură. Civilizația cărții românești producea dicționare monumentale, albume de artă, ediții critice, carte bibliofilă, carte școlară, ediții populare. Lectura publică, pe de altă parte, lua amploare, iar comerțul de librării se dezvoltă, oferind o mare varietate de carte românească și străină. *Fundația Regală pentru Literatură și Artă* îndruma, pe de altă parte, extinderea bibliotecilor publice în zonele rurale, făcând recomandări pentru selecția cărților în funcție de structura socială a așezărilor și de sumele de care dispuneau comunitățile, urmărind un program cultural coerent în care era inclusă cartea.

După al Doilea Război Mondial în România a avut loc o radicală schimbare de regim politic și a început o altă vârstă și pentru societatea românească, și pentru lumea cărții. Perioada 1944-1948 a fost o etapă de tranziție de la formele interbelice la socializarea în universul cărții. În martie 1949 a fost creată *Editura de Stat*, instituție cu caracter enciclopedic. În același an au mai apărut și alte edituri: *Editura de Stat pentru Literatură și Artă* (ESPLA), *Editura de Stat pentru Literatură Științifică și Didactică*,

Editura ARLUS-Cartea Rusă, *Editura Academiei RPR*, *Editura Confederației Generale a Muncii*, *Editura Tineretului*, *Editura pentru Cultură Fizică și Sport*. Programul acestora urmărea o largă accesibilitate, cartea, ieftină, cunoscând tiraje de masă.

Lumea editorială de după război a suferit restructurări succesive ce ilustrează etape distincte în viața cărții, legate de momentele aparte ale climatului politic. Pe măsură ce se configurau unele programe, apăreau noi edituri, specializate pe un profil sau altul. Astfel a apărut o *Editură Agro-Silvică de Stat* (1953) devenită în 1969 *Editura CERES*, au fost create *Editura Muzicală* (1957), *Editura Științifică* (1960), *Editura Enciclopedică Română* (1986). Din ESPLA s-au desprins în anul 1960 *Editura Meridiane* și *Editura pentru Literatură Universală*. În anul 1969 a avut loc o amplă reformă editorială. Din *Editura pentru Literatură* au luat naștere editurile *Minerva* și *Eminescu*, iar *Editura pentru Literatură Universală* și-a schimbat numele în *Editura Univers*. Ca urmare a aceleiași reforme au luat ființă *Editura Cartea Românească* a Uniunii Scriitorilor și *Editura Kriterion*. În același an, *Editura Tineretului* se constituie în două unități: *Editura Albatros* – pentru literatură destinată tineretului și *Editura Ion Creangă* – pentru literatură destinată copiilor. S-au creat noi edituri și în provincie: *Dacia* la Cluj-Napoca, *Junimea* la Iași în 1969, *Scrisul Românesc* la Craiova și *Facla* la Timișoara, în 1972. Astfel, 17 edituri funcționau într-un sistem unic, coordonat de Centrala Editorială, dar în subordinea unor instituții diferite mai funcționau și alte case de editură: *Politică*, *Didactică și Pedagogică*, *Militară*, *Medicală*, *Muzicală*, *Editura Academiei*.

Nu se poate spune că viața editorială românească era lipsită de diversitate. Toate domeniile, literatură, istorie, filosofie, artă, carte pentru copii și didactică, erau bine reprezentate, în ediții accesibile, ne-

lipsind totuși nici cartea bibliofilă. Editori și traducători de o reală calitate intelectuală, graficieni și redactori competenți au lucrat în decursul câtorva decenii publicând cărți de bună calitate. A existat, evident, o categorie de cărți impuse de regimul comunist, mai ales în domeniul politic și ideologic, dar și în acela al literaturii, ce răspundeau comandamentelor oficiale, în special cărți de reportaj și poezie, antologii la anumite date festive, dar cu toate croșetele (tăieturile) introduse de cenzura foarte vigilentă, au apărut permanent ediții din literatura clasică română și universală, precum și o nouă literatură română.

În cursul celor patru decenii din urmă se configurau perioade relativ distincte. După o epocă proletcultistă, în care a predominat literatura comandată de regim, care în afara unor excepții ilustra didactic teze și comandamente politice, fiind și de o slabă calitate artistică, dar din care nu au lipsit clasicii literaturii universale (fiind totuși favorizați scriitorii ruși și lipsind literatura contemporană universală), a urmat o perioadă de destindere. După 1965 lumea cărții a cunoscut o anumită liberalizare, cenzura devenind mai tolerantă. Publicul a putut redescoperi literatura unor scriitori până atunci interziși (Lucian Blaga, Eugen Lovinescu, Vasile Voiculescu, Ion Barbu, Adrian Maniu, Ion Pillat ș.a.), în domeniul istoriografiei s-a produs o anumită relaxare, au început să apară și ediții de lux, pe hârtie fină, cu grafică mai rafinată, a devenit accesibilă literatura absurdului și au apărut inovații în creația literară. Această „primăvară” a durat până în 1971, după care din nou, dar treptat, în unele secvențe mai ales, s-a revenit la o severitate tot mai vexatorie din partea cenzurii.

Chiar în perioadele cele mai grele au apărut cărți de valoare și au activat editori profesioniști. Edițiile critice de foarte bună calitate ale Editurii *Minerva* și ale *Editurii Academiei*, traducerile din literatura străi-

nă publicate la Editura *Univers*, cartea de artă editată de Editura *Meridiane*, literatura română difuzată de editurile *Cartea Românească* și *Eminescu*, lucrări serioase publicate la Editura *Dacia*, cărțile *Editurii Științifice* și *Enciclopedice*, obișnuiseră cititorii cu tipăritura culturală, astfel încât sub aspectul psihologiei lecturii se înregistra un viu interes al marelui public pentru carte. În România existau numeroși cititori receptivi la cartea de poezie, critică și eseu, la cartea de istorie și de artă. Dacă este adevărat că se tipărea și literatură de conjunctură, fără valoare, nu este mai puțin adevărat că cenzura nu permitea editarea pornografiei.

Neavând de ales, publicul neavizat se cultiva și frecventa vrând-nevrând literatura bună, ignorând-o pur și simplu pe cea „oficială” recunoscută ca atare. Prețul redus al edițiilor populare și chiar al celor de lux făcea ca o bună parte a populației urbane și chiar rurale să posede o bibliotecă de familie, mai mică sau mai mare. Există o acută nevoie de lectură ce compensa frustrările sociale și lipsa de atractivitate a mijloacelor audiovizuale. Teatrul și cartea ofereau o evaziune foarte căutată și librăriile nu duceau lipsă de cumpărători. Scriitorii aveau un real prestigiu, iar cărțile despre care se auzea că au fost în mod special în atenția cenzurii se epuizau imediat. Deși tirajele erau mari sau relativ mari, cartea se cumpăra repede. Uneori, cărțile foarte căutate serveau ca „monedă” în obținerea unor servicii. Coadă la librărie era un fenomen curent în acele vremuri. Pe de altă parte, după 1965 s-a produs și o deschidere a fondurilor bibliotecilor publice care fuseseră „epurate” după instaurarea noului regim. În acea perioadă, unele cărți cu mențiunea S (secret) au redevenit accesibile publicului.

Fenomenul editorial nu era lipsit de varietate și editurile dispuneau de profesioniști cu merite remarcabile în domeniu.

În afara faptului că în a doua jumătate a acestui secol se pot distinge perioade aparte, se manifestă câteva caracteristici specifice: centralizarea producției și difuzarea cărții, obișnuința marelui public de a cumpăra carte și – coada la librărie, gustul „fructului oprit” – stimulat de cenzură, precum și profesionalismul editorului.

O practică uzitată în ultimul deceniu al acestei perioade a fost încercarea editorilor de a obține bunăvoința autorităților prin editarea unor volume omagiale în tiraje nedecarate – mici, dar mediatizate. În schimbul acestora forurile oficiale acordau în mod tacit, și oarecum complice, viza pentru planurile editoriale, cărți și autori, aceasta depinzând de calitatea personală a celor care erau implicați în procesul aprobării. Se mai poate observa prestigiul deosebit al scriitorului și al omului de carte, echivalent oarecum cu al „vedetelor”, fenomen legat de marele interes pentru cultura scrisă, neconcurată încă masiv de mass-media, interes accentuat de caracterul compensator pe care îl dobândise lectura în această perioadă.

Sunt caracteristici proprii etapei încheiate în decembrie 1989 după care urmează pentru societatea românească și pentru lumea cărții o perioadă cu totul diferită sub toate aspectele și care se definește prin căutarea unei identități.

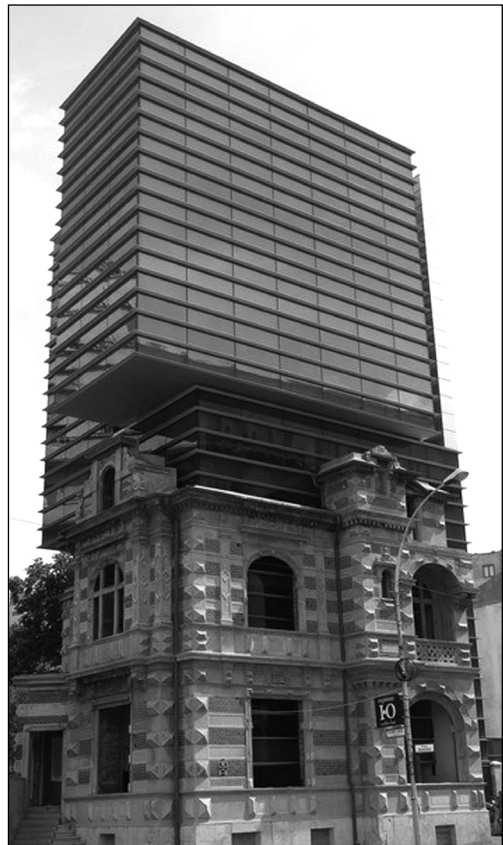
De la începutul anului 1990, universul cărții românești a intrat într-o altă etapă. Ca urmare a revoluției din decembrie 1989, a devenit posibilă înființarea de edituri și tipografii particulare. Condițiile unui început de economie de piață au bulversat deopotrivă cererea și oferta de carte, mentalitatea publicului și a editorului.

Sub aspectul tehnicii poligrafice au apărut înnoirile.

Nu au întârziat să apară noile procedee de procesare computerizată, care au schimbat aspectul cărților, au modificat organizarea muncii în tipografii și au făcut

să apară un personal cu o nouă calificare. Calculatorul a cucerit progresiv terenul în edituri și tipografii.

Funcționează în continuare un număr redus de edituri publice care beneficiază de subvenții și de comenzi de stat, dar a apărut un mare număr de edituri particulare. Cenzura a fost desființată, ceea ce a produs nu numai eliberarea expresiei artistice și intelectuale, dar și o neașteptată invazie a pornografiei și maculaturii pe piața cărții. Publicul care, neavând posibilitatea de a alege, se obișnuise cu cărți de calitate, s-a orientat în mod diferențiat. Cererea și oferta s-au diversificat și s-au conturat, pentru prima oară după o jumătate de secol, noi categorii ale publicului, cu niveluri și exigențe variate.

Prețul cărții a înregistrat creșteri galopante, ceea ce a modificat obișnuința românilor de a cumpăra carte. Ca urmare, tirajele anumitor genuri de carte s-au redus drastic, punând în dificultate editurile care produc carte de consum. S-a schimbat aspectul grafic, mulți editori mizând pe coperta comercială, de un gust îndoielnic. Numărul mare de edituri a permis și neprofesioniștilor să activeze într-un domeniu până atunci limitat, ceea ce a avut drept consecință, în cazul multor cărți, editarea în condiții de redactare, corectură și grafică uneori deplorabile. Pe de altă parte, un număr restrâns de edituri au păstrat nivelul profesionist și și-au elaborat programe respectabile.

Lumea editorială s-a cristalizat în noi structuri. Un *Ghid al editurilor din România* publicat de Biblioteca Națională în 1994 înregistrează mai mult de 2000 de edituri, dar cifra nu este relevantă, dat fiind că multe dintre acestea nu funcționează ori și-au încetat activitatea după două-trei cărți.

Explozia prețurilor și marile dificultăți ale difuzării dezorganizate reduc șansele micilor întreprinderi editoriale. Pentru prima oară se manifestă concurența pe piața cărții, multe edituri fiind înlăturate de la început. Viața editorială gravitează, dincolo de producția fără valoare, în jurul unui număr nu prea mare de edituri care și-au păstrat prestigiul și al altora nou apărute care și-au câștigat în scurt timp o bună reputație.

În ultimul deceniu s-au schimbat foarte multe lucruri, dar lumea cărții se află încă în convulsiile unei restructurări lipsite de modele adecvate. În această perioadă de căutări și încercări s-au organizat totuși târguri naționale și internaționale de carte care au demonstrat interesul publicului și al editurilor pentru asemenea manifestări.

Nu se pot prefigura încă direcțiile de evoluție ale vieții cărții românești. La rândul ei, lumea bibliotecilor, mai protejată prin statutul public al acestei instituții, cunoaște transformări mai puțin spectaculoase, dar de perspectivă, îndreptându-se încet, dar sigur, către informatizare. Deși este marcată de bugetul de austeritate propriu epocii, lectura publică din România cuprinde un mare număr de tineri și adolescenți în serviciul cărora le poate pune spații și dotări incomparabil mai modeste decât în alte țări europene, dar care se dovedesc foarte doritori să se formeze și să se informeze îndeosebi în domeniile informaticii, dreptului, finanțelor, economiei, medicinei, dar și încă interesați de literatură, capabili să citească nu numai în limba română, dar și în limbile engleză, franceză, mai puțin germană, spaniolă și italiană.

Principala problemă a civilizației cărții la români în acest moment este discrepanța între aspirații și posibilități, între necesități și mijloacele de a le satisface, precum și efortul de adaptare la o realitate în schimbare, cu identitate încă neprecizată.